

Culpa-fogalom a klasszikus római jogban, különös tekintettel a szerződésen kívül és a stricti iuris szerződésekkel keletkezett károk esetére

1. A republikánus kor jogának vizsgálatánál láttuk, hogy a culpa szó nem jogi, hanem morális értelemben már Plautusnál és Catonál megjelenik. A gondatlanság fogalma az arisztotelészi filozófiában is kialakult ez idő tájt. A nem szándékos káresetek szaporodása következtében a szerződésen kívüli károk tekintetében szükségszerűen bekövetkezett a culpáért való felelősség bevezetése. Forrásadataink szerint a culpa mint gondatlanság (hiba) az i. e. II. század végén a Licinnia perben bukkan fel. A republikánus kor jogászai lépésről lépésre menve olyan eseteket mutattak be, ahol kétségtelenül gondatlan eljárás állapítható meg, ami megalapozza a felelősséget. Q. Mucius, Servius, Mela és Alfenus minta-eseteket mutattak be. Ezek a minta-esetek pontosan körülírják azt a fogalmi kört, amit a veteres a culpa alatt értettek. Különösen Alfenus példái árulnak el nagyfokú disztinkció-készséget. A tutaj visszatartásával kapcsolatos gondatlan magatartásból a culpa szót legújabbban Kaser is Sorvius (Alfenus)-tól származónak tartja.¹ Megjelenik a culpa-fogalom Q. Muciusnál és Cicerónál. Ez a meghatározás az irodalom többségének az álláspontja szerint inkább talán Paulustól származott. Álláspontunk szerint a görög filozófiában iskolázódott veteres, éppen az arisztotelészi filozófia hatására voltak képesek a fogalmat körülírni, s talán meg is tették azt. A culpa esetek először a lex Aquilia körében jelentkeznek. Már a preklasszikus korban egy széles körű kazuisztika jött létre a szerződésenkívüli gondatlan károkozások eseteire. A veteres megalkotják a culpa Aquilianat.

---

¹ Kunkel, W.: Exegetische Studien zur aquilischen Haftung. SZ 49 (1929) 158 és k.; Scipani, S.: Responsabilita "ex lege Aquilia". Criteri di imputazione problema della colpa. Torino, 1969. 133 és k.; Lübtow, U.V.: Untersuchungen zur lex Aquilia de damno iniuria dato. Berlin, 1971. 83 és k.; Hausmaninger, H.: Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia. Wien, 1980. 25 és k.; Pólay, E.: A személyiség polgárjogi védelmének történetéhez Iniuria tényállások a római jogban. Acta Juridica et politica. Universitas Szegediensis. Szeged, 1983. Tom. XXX. Fasc. 4. 44 és k.

A culpa Aquiliana a szerződések területére is átszivárgott. Először Q. Mucius tesz említést a hozomány visszakövetelésével kapcsolatban a férj gondatlanságáról. A republikánus kor legvégének jogászainál a bérleti-, a haszonkölcsön-, a kézizálog- szerződéssel kapcsolatban említik a források a culpát. Többször előfordul a locatio conductio különféle formációjában. Az is megállpítható, hogy egy és ugyanazon mulasztás alapja lehet szerződéses és szerződésenkívüli alapon való felelősségrevonásának. A források említik a késedelmes adós culpózus magatartását is. A veteres leírása szerint nem látszik különbség a szerződéses és szerződésenkívüli culpa között. A jogászok a culpa kifejezés alatt egy adott esetben elvárható gondosság hiányát értették.²

Ezek után vizsgáljuk meg a klasszikus korszakra vonatkozó forrásanyagot. Mielőtt azonban erre rátérnénk ismerjük meg a legjelentősebb irodalmi álláspontokat a culpára vonatkozóan.

2. Kevés kérdés közül alakult ki annyi ellentmondás az egyes kutatóknál, mint amennyi a culpa-kérdéskört övezte. Ezek az ellentmondások az interpolatio kutatásból adódó különbségekre vezethetők vissza. A vélemények annyira eltérők, hogy csak főbb vonásaikban kíséreljük meg bemutatni a legfontosabb elméletek irányvonalát.

A vitatott kérdések közül a következők a leglényegesebbek. Mikor és hol keletkezett a culpa-konceptió. Mit kell érteni a "culpa" szó alatt a különböző időszakokban. Mikor öltött a lex Aquilia szubjektív jelleget; a preklasszikus avagy a klasszikus jogban? Beszélhetünk-e culpáról a klasszikus jogban, s ha igen, ez a culpa objektív vagy szubjektív értelmű volt-e?

Mikor fejlődtek ki a culpa fokozatok? Milyen összefüggés van ezek között? Mikor jelenik meg a diligens paterfamilias felelősségének fogalma. A culpa, negligentia és a diligentia szinonim fogalmak-e, vagy mást jelentenek?!

Persze a felsorolást még lehetne folytatni, mert a fentiekkel távolról sem merült ki a felvetett problémakör. Mint azonban fentebb már említettük, csak az általunk leglényegesebbnek ítélteteket kívántuk kiemelni.

A culpa-kérdés Hasse ³nagyjelentőségű munkájának a megjelenése óta (1838) még a mai napig sem jutott nyugvópontra. Az kétségtelen, hogy a Cannata és Talamanca e kérdésben írt munkái⁴ sok vonatkozásban tiszta vizet öntöttek a pohárba, mégsem árt azonban a legfontosabb álláspontokat röviden áttekinteni.

A múlt században Iustinianus törvénykönyvei alapján a római felelősségi rendszert — így a klasszikus korit is — a vétkességi elven alapulónak tekintették,

---

² A kutatók alig-alig tesznek utalást arra nézve, hogy a dolus mikor került a lex Aquilia gyakorlatában alkalmazásra; Lübtow is (lux Aquilia 83 és k.) csak annyit mond, hogy a köztársaság végének jogtudománya tekintette az iniuriát olyan kategóriának, amelyben a dolus és a culpa is bennefoglaltatik; Vö. még Kunkel, W.: Diligentia. SZ 45 (1925) 162 és k.

³ E felfogás kialakítására a bona fidesre vonatkozó ismeretek birtokában jutottunk el; Személyi, K.: A vétkességi fokozatok értékelése a római jogban. Kolozsvár, 1943. 18.

⁴ Arangio-Ruiz, V.: Responsabilità contrattuale in diritto romano ²Napoli, 1933. 4.; Mádl, F.: A deliktualis felelősség, a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Budapest, 1964. 114.

amelynek legfőbb pillére a culpa volt. Ez az álláspont az interpolációs kutatás hatására megváltozott, s végülis eljutott oda, amit Rotondi úgy fogalmazott meg, hogy a klasszikus-kori felelősségi rendszert az interpolatio átalakította.⁵ Ebből egyenesen következik, hogy a klasszikus korban a felelősség más rendszerű volt mint Iustinianusnál. Arangio-Ruiz, Kunkel, Marton, Visky álláspontja szerint a klasszikus kor felelőssége objektív alapokon állt.⁶ A culpa vonatkozásában a vélemények erősen megoszlanak. Arangio-Ruiz és Luzzatto szerint a klasszikus jogban nem is létezett culpa.⁷ Krückmann, Pflüger, Visky, Marton és Kaser elvetik ezt az álláspontot.⁸ Kunkel⁹ viszont elismeri a culpa klasszikuskori szerepét – különösen a lex Aquilianál – tagadja viszont azt, hogy a diligentia már e korszakban jelentőséggel bírt volna. Ezért nézete szerint minden olyan szöveg, melyben a diligentia előfordult, posztklasszikus átdolgozású. Vagyis megfordítja a kérdést: nem a szöveg egzegézise alapján állapítja meg az interpolatiót, hanem eleve feltételezi azt, hogy ha a diligentia kifejezés szerepel a szövegben, annak interpolátnak kell lennie. A kutatókra nagy hatással volt Arangio-Ruiz és Kunkel tanítása,¹⁰ de nem kevésbé jelentős Marton okfejtése sem.¹¹ A kérdés szerintünk ott fordul meg, hogy mennyire fogadjuk el a radikális interpolatio-kutatás eredményeit, illetve a valószínűbb, mértéktartó nézetek felé hajlunk-e. Sokkal inkább elfogadható Schipani, Talamanca és Kaser álláspontja, akik nem osztják a radikális interpolációt, s a klasszikusok megállapításait valóban a klasszikusoktól származónak vélik legnagyobb részben.¹² Az utóbbi nézet alátámasztására csak annyit kívánunk érvként felhozni, hogy képtelenség lett volna a törvénykönyvek szerkesztése során az egész jogrendszert átdolgozni. Nem lett volna szükség a számtalan jogesetre, ha Iustinianusnál teljesen már álláspont jut kifejezésre. Így a klasszikusok írásai jelentéktelen esettömegnek lennének csak tekinthetők, nem beszélve arról, hogy

---

⁵ Marton, G.: Les fondaments de la reporsabilité civile. Paris, 1938. 4.; Személyi: Vétkeességi fok. 18.

⁶ Schipani: Resp. 78. 86.

⁷ Arangio-Ruiz: Resp. 235., Személyi: Vétkeességi fok. 18 és k.

⁸ Arangio-Ruiz: Resp. 242.

⁹ Marton, G.: Bonus paterfamilias (Kecskemét, 1931) 13.

¹⁰ Marton, G.: Un cessi de reconstruction du développement probable du système classique romain de responsabilité civile RIDA³ (1949) 9. A más által okozott károk nagyobbbrészt gondatlanul történtek a néző nézete szerint. Hasonlóan Mádl: A deliktális felelősség. 164. Vö.: Eörsi, Gy.: A jogi felelősség alap problémái, a polgári jogi felelősség. Budapest, 1961. 263.

¹¹ Mádl: A deliktális felelősség. 211.

¹² Schipani: (Resp. 98-131.) Alapos elemzés alá veszi a nem jogász irodalmat. Különösen Plautustól hoz nagyszámú esetet ahol a culpa fordul elő. Ezek azonban – mint mondtuk – csak arról győznek meg bennünket, hogy a társadalom szellemi életében kialakult a morális culpa-fogalom, de ez jogi vonatkozásokban alig-alig értékelhető. Ugyancsak számos forráshelyet mutatott be Cicerótól is. Ezek nyilvánvalóan jogi vonatkozásban is jelentősek, s megerősítik, hogy a veteres által használt "culpa" kifejezések jogi terminológiaként voltak használatosak.

éppen a preklasszikus és klasszikus korszak lüktető gazdasági élete követelte meg legjobban a vétkességi elvek érvényesülését a jog területén. A posztklasszikus kor ideológiát talált a keresztény szellemben a klasszikusok döntéseinek elvi megerősítésére. A jól bevált rendszert nagyobb részt fenntartotta, s ezt a keresztény filozófia hatására absztrakciókkal igyekezett alá is támasztani.¹³

Személyi, Marton, Visky, Lübtow, Kunkel, Schipani, Talamanca Casanata, Hausmaninger, Kaser, Rascon s a magyar civilisztikában Mádl tehát a többségi álláspont szerint a culpa a köztársasági kor végén a lex Aquilia körében jelenik meg a jog területén.¹⁴ Innen kerül át a szerződési jogba, részben már a köztársaság végén, részben a klasszikus korszakban. Ezzel szemben Aranquio-Ruiz¹⁵ arra az álláspontra helyezkedett, hogy a klasszikusok sohasem fogadták el a culpát a felelősség feltételéül. Ahol culpával találkozunk, az többnyire interpolált szöveg, s csak kivételes esetekben lehet elfogadni, így különösen csak a késői klasszikus korban a fiducia és a tutela esetében. Szerinte az egész klasszikus korszakban a felelősség alapja a dolus volt, amiből következik, hogy a culpa teljesen elhanyagolható. Egyébként is az a véleménye, hogy a dolus és a casus ismert volt már a klasszikus kor elején, de hogy a culpa mikor jelent meg, az teljesen bizonytalan.

Kissé részletesebben kell foglalkozni Kunkel nézeteivel, habár álláspontja ma már sok tekintetben túlhaladott. Kunkel¹⁶ nézete szerint a culpa lata és a culpa levis nem klasszikus kategóriák (véleményét elsősorban De Madio és Lenel kutatásaira alapozza). A diligentíával kapcsolatos minden szöveg hely (diligens paterfamilias, diligentia quam suis, diligentia diligentis) posztklasszikus eredetű. A diligens paterfamilias felelősségi-konceptió a posztklasszikus skolasztika terméke. Ez a korábbi görög filozófiából táplálkozott, ugyanis a papirusz-okiratokból kimutathatók a gondosságnak megfelelő görög szavak. Ebből alakították ki a posztklasszikus jogi iskolák jogászai a diligens paterfamilias felelősségének a mértékét. A kodifikáció ui. erre képtelen lett volna. A kompilátorok előtt már hamisított szövegek feküdtek, akik azután úgy adták vissza, mint a klasszikusok döntéseit. Álláspontját támadja Buckland, aki a diligens paterfamilias-konstrukciót klasszikuskorinak véli.¹⁷ A diligentia alkalmazása a hasznossági elven alapult, de csak a posztklasszikus korban. Vele szemben viszont Küblernek az a véleménye, hogy már a klasszikus korban

---

¹³ Cato a következőket mondja: "negue allus morbus venit, hisi rua culpa" (157. 13.). az az a betegség legfeljebb csak saját hibájából éri utol stb.

¹⁴ Egyezően Kübler, B.: Rechtsidee und Staatsgedenke. Aufgabe für Binder. (1930) 66., Kunkel: SZ 45 (1925) 344.

¹⁵ Alfenus Varus a veteres korának talán legutolsó képviselője (cons. 39.D.1.2.2.44.), aki munkásságával már a klasszikus jogtudomány felé mutat.

¹⁶ Arangio-Ruiz: Resp. 201 és k., Hausmaninger: Lex Aquilia 25. Kunkel mondja (SZ 49.164.), hogy a culpa alatt a teljes vétkességet értették, így magát a dolust is.

¹⁷ Pólay: Iniuria 34. I. 62. jz., Schipani: Resp. 127 és 174. I. 10. jz., Brósz - Pólay: Római jog³ Budapest, 1984. 352.

minden irányban megfelelően funkcionált a hasznossági alapelve, vagyis a felelősségi megoldások a hasznosság figyelembevételével alakultak ki.¹⁸

Kunkel a neglegentiát is kifejezetten posztklasszikus eredetűnek tartja, s úgy tűnik, hogy ez a diligentia ellenpólusa,¹⁹ amely idegen volt a klasszikus jogászok számára. A teljesítési segédékért való felelősség (culpa in eligendo) is a posztklasszikus korban fejlődött ki. Másszóval a culpa bárminemű tagozódása a posztklasszikus korban jöhetett létre. A culpa használatát elismeri ugyan a klasszikus jogra nézve, de ez szerinte objektív színezetű volt, ami azt jelenti, hogy a culpa nem egyenlő a gondatlansággal, mert a klasszikus jogászok az objektív tényálláshoz tapadva mindig az egyedi esetet tartották szem előtt. Ehhez járult a magánjogi szemléletmód, amely ugyancsak távoltart a szubjektív oldaltól, s célja a kár igazságos kiegyenlítése. Ezzel szemben a posztklasszikus jogászok a felek magatartásának erkölcsi oldalát mérték. A vétkekesség egy kötelezettségzegést jelentett, aminek a következménye a kártérítés (álláspontunk szerint a klasszikusok által a culpa felhozott esetek mind ilyen kötelezettségzegést mutatnak be - de erre később térünk rá). Ennek felel meg a culpa fogalma is, ami a legáltalánosabb és legelvontabb értelemben gondatlanságot jelent, amelyben nincs objektív elem.²⁰

A culpa kérdésben a következő lényeges fordulatot a Marton tanulmányok megjelenése jelentette. A kérdést tovább színezte Visky, aki alapjaiba véve a Marton féle koncepciót igyekezett kutatásaival alátámasztani.

Marton²¹ lényegében egy kérdésben fogadja el Kunkel álláspontját, nevezetesen abban, hogy a klasszikus jogban érvényesülő culpa-felelősség

---

¹⁸ Kaser, M.: (Das römische Privatrecht I.² 504 I) ezzel kapcsolatban a következőket mondja: "Dis Vorklassischen wid die späteren Juristen bezziehen in die Unrechtmässigkeit (iniuria) mit der die Tet begangen sein muss, die culpa ein." - Marton, RIDA 3 (1949) 177 és k., Visky, K.: La responsabilité dans le droit romain a la fin de la République RIDA 3 (1949) 437 és k., B. Beinart: The relationship of iniuris und culpa in the lex Aquilia. St. Arangio-Ruiz I. Napoli (1953) 279 és k., Lübtow: Lex Aquilia 86. A culpa szó itt hitelesnek látszik. Vö. Kunkel: SZ 45 (1925) 290. 1. 2 jz., Marton: Bonus pf. 13. 31 jz.

¹⁹ Részletes elemzését lásd Marton: Bonus pf. 14. 1. 35. jz továbbá Visky, RIDA 3 (1949) 447., Schipani: i.m. 141, 174, 194, 241, 369, 384, 455., Lübtow: lex Aquilia 99-100.

²⁰ A régi és az új szövegkritikai elemzéseket lásd a következő szerzőknél: G. v. Beseler: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen III. Tübingen. (1913) 156., E. Levv: Die Haftung megrerer Tutoren. SZ 37 (1916) 69., E. Albertario: Rivista di Diritto Commerciale (1923) 506., Kunkel, SZ 45 (1925) 208. Arangio-Ruiz: Resp. ²234. G. Rotondi: Scritti giuridici II. (Milano 1922) 491., F. Wieacker: Textstufen klassischer Juristen Göttingen, 1960) 144 és k., Schulz: Rechtswiss. 111., Visky, RIDA 3 (1949) 447 és k. Schipani: i.m. 141 és k. Lübtow: lex Aquilia 99 és k. A sok szövegrekonstrukció között meglepő Lübtow (100. 1.) radikális szövegmodosítása, ami egy kicsit hasonlít a jusztiniánuszi Institutióban található szöveghez (Inst. 4.3.5.). Kunkel, SZ 49 (1929) 180 és k.

²¹ Vö. Cicero - Top. 17.63. - Ligar 2.3. De inv. 2.29.87. - De inv. 2.31.95. - lig. 1.1. - Epist. 10.23.1. - De inv. 2.32.99. - 2.31.94. Acad. 1.7.29. Cicero kifejezései sokszor szónokiasak, sokszor pontatlanok, azonban mégis elgondolkodtatóak: a fogalomkeresés felé mutatnak, így pl.

objektív volt, az összes többi kérdést vitatja. Miben áll Marton objektív culpa-koncepciója?

Marton²² abból indul ki, hogy a köztársaság végének jogtudománya a szerződésen kívüli károkozások területén az elkövetőket felelőssé tette azokért a károkkért is, amelyeket ugyan nem szándékosan követtek el, de a magatartásuk nem is minősült véletlennek sem. Majd a culpa fejlődési vonalát vizsgálva arra az álláspontra jut, hogy a culpa már a klasszikus korban kétfelé vált. Egyrészt a fidesszel ellentétes hibára (súlyos gondatlanság), másrészt ami nem ellentétes a fidesszel, de hiba (enyhe gondatlanság). Tehát a culpa lata és a culpa levis a klasszikus korban jött létre. Ebben a korban fejlődött ki a diligentia, mint a culpa pozitív oldala. Ugyancsak ebben a korban fejlődött ki a diligens pater familias mércéje is, amely az arisztoteleszi görög filozófiából vette eszményképét. Ugyancsak ezzel egyidőben kellett a hasznosságnak is kifejlődnie, amely együtt funkcionált a különböző culpa fokozatokkal és a diligentíával. Marton szerint a diligens paterfamilias mércéje objektív mérce, így a felelősség maga is objektív, pontosabban tárgyi vétkesség. Ez a mérce nem szubjektívizálta a felelősséget, hanem a sok-sok eset helyett a típust generalizálta. Ugyanígy alakították ki a culpa lata és levis objektív mércével mért típusát, ezért ezek a culpa-fokozatok is objektíven értendők. Sőt Marton tovább menve azt is megemlíti, hogy a posztklasszikus korszak szubjektívizáló törekvése sem érte el igazán a kívánt hatást, mert náluk is tárgyi szemlélet maradt az irányadó, így végül is a diligentissimus paterfamilias mércéje is objektív, vagyis nem tudtak szabadulni a klasszikus jog tárgyas gondolkodásmódjától.

Visszatérve a klasszikus jog időszakára, Marton kifejtette még azt is, hogy a súlyos gondatlanság (a culpa lata) mértékéeként a hanyagság (neglegentia) jelentkezett, amit egy becsületes ember nem engedhet meg magának. A kisebb gondatlanságnak a mércéje annak a gondosságnak az elmulasztása, amelyet valaki saját ügyeiben eljárva szokott tanúsítani (diligentia quam in sua). Ennek a kisebb súlyú gondatlanságnak a mércéje (tükörkép) a diligens paterfamilias gondossága, amely lényeges szerepet töltött be a szerződési felelősség kiképzésénél. Lényeges még Martonnál az is, hogy a fejlődés menetét a bona fides kritériumához igazodónak tartja, mely már a preklasszikus kor végén

---

"...si provisum esset, quasi culpa contractum melum aegritudinem ariorem facit (Tusc. 3.22.52.)
Vö. Hamza G. Cicero és a római jog. Ant. Tan. 28. Bpest 1981. 141 és k.

²² Fabius Mela tevékenységi ideje vitatott. L. Wenner (Dis Quellen des römischen Rechts. Wien, 1953) szerint Labeo és Capito kortársa volt. Ezzel szemben P. Krüger (Geschichts der Quellen und litt. des röm. Rechts. München-Leipzig, 1912) azt vallja, hogy Mela A. Gellus és Servius kora között tevékenykedett. Az utóbbi álláspontot erősíti meg Th. Kipp, amikor kimutatja, hogy a D. 33.9.3.10.-ben Servius hivatkozik Melara. (Geschichte der Quellen des röm. Rechtes. Leipzig. - Erlangen, 1919. 115.). Ez alapján jogosan feltehető, hogy Mela a preklasszikus kor végén működött. Ezzel szemben Lübtow (Iex Aquilia 106. 1. 99. jz.) Melát korai klasszikusnak véli, aki még Tiberius alatt is tevékenykedett. Nem jelöli meg azonban, hogy milyen adatok alapján jut erre az álláspontra.

megkövetelte a fellépést a tisztességtelen magatartás ellen. Nem úgy Kunkel,²³ aki azzal érvel, hogy a diligencia fogalma csak azért olyan későn teremtődött meg, mert a rossz elleni harc csak a posztklasszikus korban jön elő.

Marton²⁴ szerint viszont diligentiát (egy pozitív magatartást) kívántak meg a bona fides és az utilitas alapján azokban az esetekben, ha a félnek érdeke fűződött a szerződéshez. Ezt a diligentiát nem a személyes képességek alapján bírálták el, hanem azon az alapon, amit egy jó családapától, a gondos és tisztességes embertől az adott helyzetben el lehet várni. Éppen ezért tekinti Marton ezt objektív mércének. Az ügyleteknél a felelősség mértéke a hasznossághoz igazodott, ami azután megszabta, hogy az adott esetben melyik felelősségi mércét alkalmazzák. Marton e kérdésnél sok tekintettel egyetért Küblerrel.²⁵

A magyar romanisztikában Személyi és Visky is Marton hatása alá került, lényegében osztották Marton objektív felelősségi doktrínáját. Személyinek az a véleménye, hogy csak a dolus jelentette a szubjektív vétkességet a culpa és a custodia a szerződési jog szempontjából hiába – objektíven értékelendő – magatartást jelentett.²⁶ Visky nézete annyiban tér el Martonétól, hogy szerinte a klasszikus korban nem volt még kész az egész rendszer mint ahogy Marton látja. Vagyis a culpa-fokozatok gyökerei már a klasszikus korban is meg voltak, de a

---

²³ Lübtow (lex Aquilia 107) ezt mondja: "Der Text ist mit nachklassischen paraphrasierenden Glossen durchsetzt", ami azonban erősen vitatható. Lásd az idézett lapon 101 és 102 jegyzeteket. Vö. *Schipani*: Resp. 329, 331 I. 31. jz., *Kunkel* SZ 49 (1929) (177 l.) ugyancsak interpolatiót lát e helyütt.

²⁴ Vö. *Visky*, RIDA 3 (1949) 457 és k., amikor is kifejti azt a nézetét, hogy nem volt elkülöníthető e korban a culpa a casustól. Helyesen fejt ki *Pólay* (Iniuria. 35. 62. jz.), hogy ez a casus nem azonos a vis maiorral, hanem csak véletlen esemény, ami nem minősíthető gondatlanságnak.

²⁵ *Hausmaninger*: (Lex Aquilia. 27.). Érdekes összehasonlítást tesz *A. Wacke* (Unifälle bei Sport und Spiel nach römisches und geltenden Recht. Stadion 3 (1978/79) 4. évf. / a játékból, sportversenyekből adódó balesetek vonatkozásában az ókori Róma és a modern viszonyok között. Sok érdekes hasonlóságot találunk, azonban a mai gépi viszonyok között a veszélyhelyzet sokkal felfokozottabb mint Rómában volt. Persze a gerelyhajításnál a balesetek ma is úgy következnek be, mint valamikor Rómában. Vö. *F. Werner*: Sport und Recht. (1968) 5 és k.

²⁶ *Arangio-Ruiz*: (Resp. 243 I. I jz.) a szöveget eredetinek tartja. Vö. még *Cannata*, C.A.: Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico. Milano, 1967-1968. 247 I jz., *Schipani*: (Resp. 176.) a következőket mondja: "... che la culpa si torva esclusa in realizzazione alla particolari circostanze di questa situazione, in cui petremmo dire, cha il comportamento tenuto dal soggetto é giustificato, a non riprovevole: questo cisé é un caso di esercizio di attività pericolose, ma lecite, in cui ciò che ordinerimente fonderebbe la responsabilità, non la fonda piu: in un certo sense talune condotte implicate dalla natura stessa del gioco (urtare spingera ecc.) sono giustificate." Mértéktartóan nyilatkozik e kérdésben *Lübtow*: lex Aquilia 109.

posztklasszikusoknál válnak rendszerré. A custodia-felelősséget a kezdeti időszakban mint az objektív culpa belső tagozatát szemléli.²⁷

Részben bírálta, részben elfogadta Marton koncepcióját. Cannata²⁸ Lehetetlennek tartja azt a culpát, amelyik vétkesség nélkül áll be. Marton által adott culpa-fogalom – álláspontja szerint – objektív felelősségnek felel meg vétkesség nélkül. Egyébként is – mondja Cannata – abszurdumnak tűnő törekvés: a culpát egy objektív felelősségi rendszerbe beleerőltetni.

Ezzel szemben Marton érdemének tekinti azt, hogy ő tökéletesen bemutatta, hogy a római jogászok általános szabály helyett az oksági viszonyokat vették figyelembe.

Nagy érdeme Cannatának,²⁹ hogy igyekszik az egyes felelősségi kategóriákat időben elhatárolni egymástól. Azt kutatja mikor, s milyen forrásokban bukkannak fel az egyes felelősségi fogalmak. Álláspontja szerint mind a culpa Aquiliana mind a szerződéses culpa az i.e. II. szd.-ban jelenik meg a jogéletben. A szerződéses culpa – a szerződésben lévő vétkes cselekményre alapul – és jegyeiben megegyezik a culpa Aquilianával. A culpa nem tagozódik negligentiára és imperitiára, hanem függ a körülménytől, az illető személy magatartásától. Mindig a vétkességi helyzet megállapítása a döntő. A culpa-negligentiát Augustus idejében dolgozták ki, az culpa-impertia Celsusnál rajzolódott meg, s így kidolgozása Hadrianus császár idejére esik. Az imperitia szerinte a legtöbb esetben nem más, mint hiba a technikában. A culpa debitoris Iulianus idejében válik általánossá.³⁰

---

²⁷ *Visky*: RIDA 3 (1949) 456 és k., *Schipani*: (Resp. 176. 14. jz.) a 129. lapon így nyilatkozik "il refarimento a culpa é molto probabilmente genuino. Lásd még *De Sarlo*: Alfeno Varo a i suoi Digesta (Milano, 1940) 134.

²⁸ *De Sarlo*: (Alfeno vano. 125.) szerint Alfenus mindenképpen ismerte a culpát. *Schipani*: (Resp. 168 és k.) bonyolult, hosszú fejtegetésekbe kezd, végkövetkeztetéseiivel azonban egyet lehet érteni (lásd 172. 1. 7 jz.). Az interpolációs irodalom eléggé átdolgozottnak véli a szöveget; lásd elsősorban *Rotondi*, G.: *Scritti giuridici* II. Milano, 1922. 489., *Index Interp.* I. Supplementus 156., *Lübtow*: *Lex Aquilia* 108. 1. 107. és 109 jz.

²⁹ *De Sarlo*: (Alfeno Varo, 128.) szerint e szöveg végig Alfenustól származik. *Visky*, RIDA 3 (1949) 453-455., minden igényt kielégítő szövegegezéssel. Ld. *Schipani*: Resp. 179., megállapításai azonban esetenként vitathatók. *Lübtow*: *Lex Aquilia* 140 és k.

³⁰ *De Sarlo*: Alfeno Varo 131., *Cannata*: Colpa. 309. 1. 1 jz., *Visky*, RIDA 3 (1949) 456. és k. - Haymann a kompilátorok hozzátoldását véli felfedezni a szövegben /*Textkritische Studien zum röm. Obligationenrecht. SZ 42 (1921) 363/*, *Schipani* (Resp. 184 és k.) lényegében három hipotézist állít fel a culpa és a vitium vonatkozásában, illetve figyelembe veszi az adásvétel tényének közbejöttét is. A culpát *Lübtow* (*Lex Aquilia* 86) itt mint vétkességet (tehát a szándékosságot és a gondatlanságot együtt) értelmezi; azzal érvel, hogy a vétkesség egy választóvonal. Igen ám, de a gondatlanság is választóvonal a véletlen események vonatkozásában, s ehhez nem kell, hogy az magába foglalja a szándékosságot. Éppen ezt láttuk fentebb a labdajáték esetében, ahol is úgy véljük szóba sem jöhet az, hogy a culpa mint "Gesamtbegriff" magába foglalta volna a szándékosságot. *Lübtow* véleményének alátámasztására citálja L. *Mitteis* (*Römisches Privatrecht* I. Leipzig, 1908. 322.), valamint *Kunkel* (RPR³ 174 1. 1. jz.) nézetét, akik a culpában ez idő tájt inkább

Talamanca³¹ arról beszél, hogy a culpának háromféle értelmet szoktak a források alapján tulajdonítani: a. általános értelemben vett hanyagság, b. felrőhatóság, s c. egy tiltott (delictuális) cselekménnyel kapcsolatos jelenség. A culpát a dolus és a casus határolja. A szerződésen kívüli culpa lényegét az előrelátás elmaradásában látja. A culpa és a neglegentia legtöbbször azonos fogalmat jelöl. Szerinte a culpával kapcsolatban nagyfokú terminológiai bizonytalanság uralkodott. A culpának a különböző adósi magatartásokban más a jelentése. A culpa a klasszikus jogban szélesedett ki, s a nagymennyiségű jogeset mind a klasszikus jogászoktól származik. A diligentia a klasszikus korban jelenik meg, de ennek különböző fokozatai a posztklasszikus korszakban alakulnak ki. A culpa latát és levisit nem lehet a diligentia különböző formáival összevetni. A culpa tagozódása (lata, levis) már a klasszikus korban megkezdődik, de a posztklasszikusoknál alakul rendszerré, illetve itt is csak tendencia érzékelhető, valójában Iustinianus után bontakozik ki.

Nőrtnek³² az a véleménye, hogy a culpának és a neglegentiának egy kielégítő meghatározás nincs. A culpa-fokozatok nem a klasszikus korból valók, hanem a posztklasszikusból. Egyébként az a véleménye, hogy a culpa és a diligentia közti viszony összefüggését keresni kilátástalan, mert nem vezet eredményre.

De Robertis álláspontja szerint a bona fides magába foglalja a diligentíát is, így ebből következően a klasszikus jogban szerepelt a diligentia is.³³

Schipaninál³⁴ erős törekvést láttunk arra, hogy a preklasszikus jog forrásaiban kimutassa a culpát. Álláspontja szerint már veteres jogtudományban előfordul a culpa különböző formája (szerződésen kívüli, szerződéses, culpa

---

általánosan "vétkességet" láttak. Nem vitatható, hogy vannak olyan helyek, ahol a culpát vétkesség értelemben használják a forrásszövegek, de többnyire (különösen az általunk felsorolt esetekben, s így a jelen konkrét esetről is) gondatlanság értelemben használják. Vö. *Személyi: Vétkességi fok.* 34.

³¹ Az interpolációra nézve lásd *Haymann, F.E.: Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht* SZ 42 (1921) 386., *Schulz, F.: Geschichte der Römischen Rechtswissenschaft.* Weimar, 1961. 254., *Biondi, B.: Contratto e stipulatio.* (Milano, 1953.) 11., *Longo, G.: BIDR* 61 (1958) 132. 1. 43. jz., *Lübtow (lex Aquilia 183, 1. 20 jz.)* szerint nem lehet megállapítani, hogy a szöveg Alfenustól vagy Paulustól származik-e? - *Schipani: Resp.* 192.

³² A "rabszolga hanyagsága" és az "orvos tudatlansága" - megkülönböztetés a gondatlanság árnyalati különbségeire látszik utalni. Vö. *Kaser RPR I.*² 612. Túlzottan tűnik *Lübtow (lex Aquilia 64.)* radikális szövegekritikája. Lásd továbbá *Schipani: Resp.* 445.

³³ Alf. D. 18.6.12.-ben található szöveg interpolációjára lásd: *De Sarlo: Alfeno Vono* 135., *Watson: The law of obligations in the later Roman Republic* (Oxford, 1965) 279., *Kunzel, SZ* 45 (1925) 281. *Visky, RIDA* 3 (1949) 467. *Schipani: Resp.* 129.

³⁴ *Visky /RIDA* 3 (1949) 440/ elismeri a culpa Aquiliana megjelenését, de szerinte csak a klasszikus korban szilárdul meg. Lényegében hasonló nézeten van *Arangio-Ruiz: (Resp.* 226 és k.), és *Kunzel /SZ* 49 (1929) 162./ Ezzel szemben *Lübtow (lex Aquilia 85)* a késői köztársasági korban ezt befejezettnek tekinti. Lásd továbbá még *Kaser (RPR I.*² 504.). *Schipani (Resp.* 133. és k.) *Cannata: (Colpa 270)* szerint Servius a culpa Aquilianát már regulaként alkalmazta.

debitoris). Általános jegyei azonban még ekkor nem teremtődtek meg. Azonban már ekkor lényegében egy szubjektív értelemben vett szemrehányást jelentett.

Kaser abból indul, hogy culpa kialakulása idején sokértelmű de mindig a cselekményhez kötődő magatartást jelentett, amikor nem tudtak különbséget tenni a jogellenesség és a vétkesség között. A hasznosság gondolata hozta meg a felelősségben belül a differenciálódást. A klasszikus korban minden szerződésre kiterjedt a culpáért való felelősség.

Majd a továbbiakban kifejti azt, hogy a culpa latára vonatkozó szövegek a klasszikus korból valók, sőt a *diligentia quam in suis* gyökerei is a klasszikus jogban találhatóak. A *diligens paterfamilias* felelősségének mércéje is klasszikuskori. A culpa eredetileg hibát jelentett, de amikor a forrásokban szembeállították a dolusszal, közeledett a mai gondatlanság fogalmához. A köteleességszegésnél az összes körülményt értékelték, nemcsak valaminek az elhanyagolását vizsgálták. A *diligentia* elhanyagolását: a *neglegentiát* a culpához számították. Már a klasszikus korban kezdett kibontakozni az utilitáson alapuló érdekeltégi rendszer, amely meghatározta egyes szerződéseknél a felelősség mértékét.³⁵

A bemutatott, s általunk legfontosabbnak ítélt irodalmi álláspontokból kitűnik, hogy a probléma eléggé összetett. Feladatunk nem lehet más mint a források megfelelő értékelése alapján felvázolni a culpáért való felelősség vonalát.

Először tekintsük át a culpa Aquilianára vonatkozó forrásanyagot.

3. Elsőként nézzük meg a lex Aquiliára vonatkozókat. Előző vizsgálataink során láttuk, hogy a republikánus jogtudomány kezdte kiszélesíteni a culpózusan elkövetett károk körét. Majd a klasszikus jogban *actio utilis* formájában kiterjedt alkalmazási köre a nem testnek test által okozott károkra, ill. a szabad ember testén személyében keletkezett károkra is. A jogászok által felhozott példák szándékos elkövetéseket mutattak be. Nézzük ezek gondatlan változatait.

Gaius (3.211.) azt mondja, hogy jogtalan károkozásnak az minősül, amit szándékosan és gondatlanul követnek el. Ennek illusztrálására számtalan esetet idéz. (3.212-220.) A klasszikus kor jogászai a republikánusok által megkezdett úton haladtak tovább s tipikus eseteket mutattak be. Ezt tanúsítják az alábbi példák.

"Proculus sit, se medicus servum imperite secuerit, vel ex locato vel ex lege Aquilis competere actionem" (Ulp.D. 9.2.7.8.). "Idem iuris est, si medicamento perperam usus fuerit. sed et qui bene secuerit et dereliquit curationem. securus non erit, sed culpa reus intellegitur" (Gai.D. 9.2.8.pr.).

---

³⁵ *Mádl* (A deliktuális felelősség.) tesz említést arról, hogy az irodalom a D. 9.2.-ben (lex Aquilia) foglaltakat interpeláltnak tartja. Egyébként maga *Mádl* is a (A deliktuális felelősség) csekély hitelt ad ennek az irodalmi álláspontnak.

Ulpianus Proculusra hivatkozva mondja, hogy ha az orvos a rabszolgát nem hozzáértő módon operálta meg, emiatt ex locato, vagy a legis Aquilia alapján perelhető. Az orvos hanyagul operált mert nem értett hozzá.

Ugyanez az álláspontja Gaiusnak, abban az esetben, ha az orvos ugyan jó operál, de elmulasztja a gondozást: culpája ui. ekkor megállapítható.³⁶

De jól ismert a jogászok körében a következő eset is:

"Item si obstetrix medicamentum dederit et inde mulier perierit, Labeo distinguit, ut, si quidem suis manibus supposuit, videtur occidisse: sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam, quae sententia vera est: magis enim causam mortis praestitit quam occidit. Si quis per vim vel suasum praestitit quam occidit. Si quis per vim vel suasum medicamentum alicui infundit vel ore vel ollystere vel si eum unxit melo venenno, lega Aquilia eum teneri, quemadmodum obstetrix supponens tenetur. (Ulp. D.9.2.9.pr. és 1.)

Egy bába tevékenységével kapcsolatos problémákat fejt ki Ulpianus. A bába egy asszonynak orvosságot adott, aminek a következtében az asszony meghalt. Labeo ugyan még különbséget tesz a tekintetben, hogy az orvosságot a bába saját kezüleg adta be, vagy az asszony maga vette be. Végül Ulpianus - a különböző actiók alkalmazása mellett - megállapítja a rossz orvosság miatt a bába felelősségét.³⁷

"Si plures trabem deicerint et hominem oppresserint, seque veteribus placet omnes lege Aquilia teneri" (Ulp.D. 9.2.11.4.)

Újabb jogeset: Többen gerendát dobnak le, ami egy rabszolgát összeprésel. A veteres, de Ulpianus véleménye szerint is lehet perelni a körültekintés hiánya miatt.³⁸ Ez utóbbi eset is azt tanúsítja, hogy a klasszikus jogászok elfogadták a veteres véleményét a lex Aquiliával kapcsolatban, s mintaesetekben mutatták be a gondatlan károkozás körét.

Ezek után a jogellenesség és a vétkesség kérdését kívánják megvilágítani a lex Aquiliával kapcsolatban.

A republikánus korszak jogának tárgyalásánál szövegtünk arról, hogy a dolus és culpa megjelenésével szükségképpen különbséget kellett tenni a jogellenesség és a vétkesség között. Abból az elvből kell kiindulni, hogy a régi jog szerint minden kár jogellenes, s az objektív felelősség alapján ezt meg is

---

³⁶ Az egymásnak ellentmondó magyarázatok jogos kételyt ébresztenek az olvasóban. Így pl.: "a rövid tömör szövegek nem klasszikus eredetűek". Vagy a példalózó felsorolás távol állt a klasszikusoktól (lásd. *Visky K.*: A vis maior a római jog forrásaiban. Budapest 1942. 33 és k. 40 és k. továbbá *Személyi K.*: Az interpolációs kutató módszer (Pécs, 1929) 64 és k., részletes összefoglalást ad a "gyanus" fordulatokra nézve.

³⁷ *M. Kaser*: Periculum locatoria. SZ 74 (1957) 155.

³⁸ *M. Kaser*: Die actio furti des Verkäufers. SZ 96 (1979) 96. Egyébként *Mac Cormacknak* is az a véleménye. (Periculum, SZ 96 1979. 139. és k.), hogy ahol culpa, periculum, custodia szavak előfordulnak, az eredeti szövegben is hasonló körülmények között fordultak elő. Vö. még *Luzatto* BIDR 63 (1960) 48.1 2 jz.

kellert téríteni. A republikánus kor végének és a klasszikus kor jogának álláspontja szerint csak a szándékosan és gondatlanul elkövetett károkozást kell megtéríteni. Véletlen károk is voltak, amelyek jogellenesnek minősültek, de mivel az eljáró nem volt vétkes, nem került sor a kártérítésre (Peul. 50.17.151.).

Érdekes megállapításokat tesz Ulpianus arra nézve, hogy mikor nem lehet perelni a lex Aquilis alapján, jöllehet a kár bekövetkezett.

"Et ideo quaerimus, si furiosus damnum dederit, an legis Aquillias actio sit? et Pegasus negavit: quae enim in eo culpa sit, cum suse mentis non sit? et hoc est verissimum. cessabit igitur Aquilise actio, quemadmodum, si quadrupes damnum dederit, Aquilis cessat, aut si tegula ceciderit. sed et si infans damnum dederit, idem erit dicendum. quodsi inpubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, teneri et Aquilia eum: et hoc puto verum, si sit ism iniuriae capax" (D.9.2.5.2.)

Vagyis károkozás esetén nem lehet keresetet adni a lex Aquilias alapján, ha a károkozó elmebeteg. A cselekedet kulpózusnak minősül, de mivel az elkövető nincs eszénél, így nem tekintik annak Kétségtelen, hogy Pegasus nem fejezte ki szerencsésen magát. A culpa szó helyett az iniuris jobban illik a szövegbe. Az is feltehető, hogy a posztklasszikus korban cserélték ki a két szót. Ha ugyanis valaki elmebeteg, akkor amit tett, az iniuria, de az elmebaja miatt mégsem lehet felelősségre vonni. Ha az amit tett, kulpózus volna, akkor miért nem felelne. Lübtownak³⁹ is az a véleménye, hogy elmebetegség esetén culpáról nem lehet szó. Viszont, ha a két szót felcseréljük az okfejtés logikusnak tűnik.

Elesik az actio legis Aquilise abban az esetben, ha a kárt egy négylábú állat okozta. Az állatok által okozott károk esetére külön keresetet alkottak (D. 9.1.1.1. és 2.). Az actio de pauperie alapján való perlésre utal (lásd később) ezért kizárt a lex Aquilia alapján való eljárás.

Ugyancsak nincs kereset, ha a házról leeső cserép okoz kárt. Itt vis maior esetével állunk szemben, ami kizárja a lex Aquilia alkalmazásának a lehetőségét.

Servius (D. 39.2.24.4.) és Alfenus (D. 39.2.43.pr.) különbséget tettek olyan károk között, melyek úgy keletkeztek, hogy a ház elhanyagolt állapota miatt sodorta le a szél a cserepet, illetve a kárt kizárólag a rendkívül erős szél okozta. Az előbbi káreset következményei a tulajdonost terhelték, az utóbbinál viszont nem.⁴⁰

Nem lehet keresetet adni, ha a kárt infans (7 évnél fiatalabb) okozta. Az infans vétőképtelen. Ez a második eset a felsorolásban, amikor a jogellenesség és

---

³⁹ Medicus, D.: Id quad interest. Köln-Graz, 1962. 185. Mayer-Maly, Th.: Haftung aus Miete nach Staatsunrecht. SZ 74 (1957) 366.

⁴⁰ Watson, A.: The Law of person in the Later Roman Republic. (Oxford, 1967/75., Daube, D.: Licinius Dawry St. Biondi I./Milano, 1965) 199., Arangio-Ruiz: Resp. ²201., Wilacker, F.: Die römischen Juristen in der politischen Gesellschaft des zweiten verchristlichen Jahrhundert. Sein und werden in Recht. Festg. 11. v. Lübtow. (Berlin, 1970) 211 és k., Kaser: RPR. I.² 502., Schipani: Resp. 127.

a vétkeesség elkülöníthető egymástól. A vétőképtelennek nem lehet szemrehányást tenni, s így vétkeességének kérdése sem merülhet fel. A hét évnél nem idősebb gyerek nincs tudatában cselekménye következményének, ezért nem lehet szó felelősségrevonásról.

A felsorolás utolsó pontja az impubes megítélése. Labeónak az a véleménye, hogy az impubes már képes arra, hogy belássa tettét, ezért lopás esetén lehet ellene *actio furtit* illetve károkozás esetén *actio legis Aquiliae* indítani. Labeo álláspontja élénk vitát váltott ki az irodalomban.⁴¹

Hajlunk afelé a nézet felé, hogy Labeo a pubertas korához közel álló serdületlenre gondolt, aki képes belátni tetteinek következményét. Kétségtelen Labeo nem sokat magyaráz, de nyilván nem hét évet éppen betöltött személyre gondolt, hisz az aligha képes tettét belátni. Itt csak 12-14 év körüli gyermekről lehet szó.⁴²

A felsorolt esetekből megállapíthatjuk, hogy az elmebeteg és az infans vonatkozásában kizárt a felelősségrevonás. Ebből úgy tűnik, mintha mégiscsak próbáltak volna különbséget tenni jogellenesség és vétkeesség között. Ha egy elmebeteg valamit megrongál, illetve egy infans valamit ellop, az eset mindenképpen jogellenesnek minősült, de vétkesnek nem.

Ezt a feltevésünket látszik megerősíteni Ulpianus, amikor nyilvános párviadalról, bajvívásról tudósít bennünket.

"Si quis in colluctatione vel in paneratio, vel pugiles dum inter se wxercantur alius elium occiderit, siquidem in publico certamine alius alium occiderit, cessat Aquilia, quia gloriae causa et virtutis, non iniuriae gratia videtur damnum datum. (D. 9.2.7.4.)

Ebben az esetben még jogellenességről sem beszélhetünk, mert a felek dicsőség okából, virtusból, tehát nem jogtalanságból mérték össze erejüket.⁴³ Ebből következően elmondhatjuk, ha nem is tudatosan, de csíráiban megjelent a jogellenesség és a vétkeesség fogalma. Ezek a határok azonban még nagyon elmosódtak. Nyilván a mai értelemben vett exakt megkülönböztetésről nem beszélhetünk a két fogalmat illetően. Mint ahogy nem fogadható el az a nézet sem, hogy nem tudtak különbséget tenni jogellenesség és vétkeesség között.

Hogy a jogellenesség a klasszikusok előtt ismert volt, jól példázza a következő két eset.

"...quod contra ius vel bonos mores, non valet..." (Marcianus D. 30.112.3.). "Contra legem facit, qui id facit quod lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvomit" (Paulus. D. 1.3.29.).

---

⁴¹ *Arangio-Ruiz: Resp.* 298. 1. 1 jz. sz idevonatkozó irodalommal továbbá 177., *Watson, A.: The Law of Obligations in the Later Roman Republic.* (Oxford, 1965) 169.

⁴² *Visky, RIDA* 3 (1949) 461. *Cannata, Colpa* 20, 270 1. 1 jz., *Schipani: Resp.* 127 és k.

⁴³ *Haymann: (SZ* 42, 1921) 188 és k., *Rotondi: Scritti giuridici* II. 96., *A. Metro: L' obbligazione di custodire in diritto romano* (Milano, 1966) 152.

Tehát jogellenes az, ami a törvénybe, jóerkölcsbe ütközik, vagy a törvényt kijátssza.⁴⁴ Ami fides-, vagy bona fides-ellenes, az is jogellenes a fentiekből következően. A klasszikus korra a vétkeesség kritériuma is kialakult. Így minden bizonnyal az eseteket hozó jogászok szem előtt tartották a két fogalom közötti különbséget döntéseik meghozatánál.

Szólnunk kell röviden az állatkárokról is. A négylábú állat által okozott károk esetén a praetori edictum szerint az állat gazdája ellen lehetett fordulni kártérítésért. Ez volt az álláspontja preklasszikus kor jogászáinak is (D. 9.1.1.4. és 11-9.1.5.):

"Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quae lex voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offere. Noxia autem est ipsum delictum. Quae actio ad omnes quadrupedes pertinet. Ait praetor pauperiem fecisse. pauperies est damnus sine iniuria facientia datum: nec enim potest animal iniuria fecisse, quod seneu ceret. (Ulp. D.9.1.1.pr - 3.

Az állatkárokról való helytállás Ulpianus magyarázata szerint még a XII táblás törvényből származik. Lehetséges volt az állatot akár noxába adni, akár kártérítést fizetni. Ez a kereset minden állatkárra vonatkozik. Az állat nem követhet el iniuriát, mert hiányzik nála az ész (sensu caret), hogy tettét mérlegelni tudja, így lex Aquilia alapján perelni nem lehet.⁴⁵

Ebből következik, hogy az állatok által okozott károk esetén felelősség a XII táblás törvény korától nem változott lényegében. Az állat tulajdonosa felel a károkért. A felelősség alapja az okozati összefüggés, az állat más tulajdonában kárt tesz, és a tulajdonosi viszony. A tulajdonos pusztán azon az alapon felel, hogy az állat az övé. Tiszta eredményfelelősség.

Visszatérve a culpa Aquilianára, helyesen állapítja meg Sólyom, hogy a klasszikus szövegekben alig volt több kitétel a culpára nézve, mint az ismert köztársaságkori regulók szövegei. Másrészt tapasztalható az is, hogy a culpa és az iniurin fogalmak használata még nem stabil. Egyébként is az a véleménye, hogy a culpa használatának kiszélesedése inkább a szerződések területén ment végbe.⁴⁶

Úgy gondoljuk a két területet a klasszikus jogban a culpa fejlődése tekintetében aligha szabad élesen elhatárolni. Az azonban biztos, hogy a lex Aquilis területén túlzottan sok újítással a culpát illetően már alig találkozhatunk, mivel a republikánus korban a mintaesetek alapján megkonstruálódott a culpáról alkotott kép. A szerződési jogban a culpáért való felelősség éppen csakhogy megjelent a republikánus korszakban, s az egyes szerződésekre a

---

⁴⁴ C. A. *Cannata*: Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano I. (a továbbiakban Resp.) (Milano, 1966) 120 1. 4 jz.

⁴⁵ *Visky*, RIDA 3 (1949) 474, 475 1. 94. jz.

⁴⁶ *Schipani*: Resp. 130., *Nörr*, D.: Die Entwicklung des Utilitätsgedenkes im römischen Haftungsrecht. SZ 73 (1956) 100 és k., *Watson*: Obligations. 106 és k.

klasszikus kor jogászai terjesztették ki. Mindezekből következtetésképpen levonható, hogy a culpa formációit, a culpa-fogalom szélesedését a szerződések területén kell keresnünk.

4. Először tegyük vizsgálat tárgyává a stricti iuris szerződéseket. A dolus körének vizsgálatánál láttuk, hogy a stipulatiós ügyletekből kifolyólag az ígérő felelősséggel tartozik a dolózus károkozásokért, még akkor is, ha ezt kifejezetten nem is ígérte. Kérdés mi a helyzet a culpával kapcsolatban. Álláspontunk szerint – mivel a fejlődés iránya a vétkes felelősség kiteljesülése felé mutat – a culpaért való felelősségnek érvényre kellett jutnia a formális szerződéseknél is. A stipulatio lényegében együtt funkcionált a bona fidei szerződések rendszerével, így abszurdnak tűnik, hogy ott más elvek érvényesültek volna, még akkor is, ha a stipulatio maga a régi jog jegyeit viselte. A régi formájában is csak az új elvekkel együtt érvényesülhetett. Ezzel kapcsolatban bemutatunk néhány típus- esetet, ahol leggyakrabban a "sine culpa promissoris" kitétel szerepel. Kasernek az álláspontja a következő: ha az adós kifejezetten ígéretet tett a megfelelő szolgáltatásra, akkor acti ex stipulatioval lehet perelni, ami egybeesik a bona fidei szerződéseknél kialakult rendszerrel.⁴⁷ A felelősség tekintetében pedig úgy vélekedik, hogyha a szolgáltatás lehetetlenné vált, vagy az adós akadályozta a teljesítést, akkor felelősséggel tartozik. Így, ha a klasszikus szövegekben culpáról van szó azt nem hanyagság értelemben használták, hanem vétkességet értettek rajta.⁴⁸ Cannata viszont ebben a "stipulatiós culpában" olyan magatartást lát, ami egy pozitív kötelezettséggel van kapcsolatban.⁴⁹

Kaser véleményének ellentmondani látszik egy Pomponiustól származó szöveg amely egy birtokos stipulációval foglalkozik. A szövegben egymás mellett szerepel a dolus malus esetében adott exceptio és a stipulator culpája. A szöveg másképpen nem érthető, mint egyszer egy szándékos cselekmény, és egy gondatlan magatartás (D. 21.2.29.1.). Az kétségtelen, hogy stipulatio duplas-ról beszél Pomponius, de egy szövegen belül nem lehet a culpát vétkesség értelemben használni a dolus mellett. Úgy véljük, hogy itt szándékos és gondatlan magatartásról van szó.

Az irodalomban vitára adott okot Paulus egyik esete.⁵⁰

---

⁴⁷ De Sarlo: Alfeno Vano. 134., Haymann, F.E.: Zur Klassizität des peiculum emptoris SZ 40 (1028) 201. 1. 2 jz., Watson: Oblig. 182., Scipiani (Resp. 130) a következőképpen vélekedik: "... che culpa implichi una responsabilità per un fatto non riprevevole del sogette, anzi talora espresamente essa é esclusa dalla forza meggiors... Visky /RIDA 3 (1949) 465/ alapos szövegelemzést végez. Lásd továbbá Cannata: Resp. 103.

⁴⁸ Serviusnak egyik tanítványa volt Kipp, Th.: Geschichte der Quellen des Römischen Recht.⁴ Leipzig, 1919. 103., Cannata, C.A.: Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano I. Milano, 1966. 269. - Labeo kortársának tartja (?)

⁴⁹ Arangio-Ruiz (Resp. 277) sopprimento, si capisce, anche la frase finale. Scipiani: Resp. 212. 1. 3 jz., Cannata: (Colpa, 269) alapos elemzés alá veszi a veteres tevékenységet, így Melsát is. Szövegegzegzésében kimutatja a köztársaságkori és a jusztiniánuszi elemeket.

⁵⁰ Lübtow (Lex Aquilia 72) – számunkra teljesen érthetetlenül – még Paulust is kétségbe vonja, s nemhogy preklasszikus eredetűnek, hanem egyenesen posztidasszikus szövegnek

"Si servum stipulatus fuero et nulla mors intercedente servus decesserit: si quidem occidat eum promissor, expeditum est, sin autem negleget infirmum, an teneri debest promissor, considerantibus, utrum, quemammodum in vindicatione hominis, si neglectus a possessore fuerit, culpa huius nomine tenetur possessor..." (D. 45.1.91.pr.)

Kétségtelen a szöveg eléggé zavaros. Valaki egy rabszolgát ígért, s ez a rabszolga meghalt. Ha az adós késedelmes akkor felel, ha nem, akkor mentesül. A késedelemre nézve már a veteres egy olyan szabályt alakítottak ki, hogy az adós culpa az adósi késedelmet vonja maga után (quotiens culpa intervenit debitoris perpatuari obligationem". D. 45.1.91.3.), egyéb körülmények fennforgása esetén viszont, ha nincs késedelem, az adós időben szolgáltat, de halott rabszolgával szabadul az ügylettől. Majd Paulus így folytatja tovább: ha a stipulator elhanyagolja a rabszolga gondozását, akkor felelősséggel tartozik. Majd közbeiktat egy harmadik személyt Paulus, akit éppen úgy felelőssé tesz a gondozás elmulasztásáért, mint az ígérőt. Cannatának az a véleménye, hogy nehezen állítható helyre az eredeti szöveg. Az általa adott szövegrekonstrukciót aligha tudnánk elfogadni.⁵¹

Mit lehet leszűrni a szövegből? Valami átdologozás biztosan történt, mert logikai törés található a szövegben. Feltehetőleg valamit kihagytak a szöveg módosítók. Annak a mondatrésznek amely úgy szól, "ha megölte az ígérő, akkor szabadul", csak úgy van értelme, ha hozzátesszük a következő mondatrészre, "a régi jog szerint". Hisz előtte is culpa-ról (késedelem) után is egy személy mulasztásáról van szó. Ezt támasztja az is alá, hogy egy harmadik személy is bekerül az ügyletbe, aki éppen úgy felel mint a stipulator.

Mindenesetre az megállapítható, hogy a stipulator hanyagsága esetén felelős a rabszolga haláláért.

Az viszont kétségtelen, hogy vétkekesség értelemben használja Paulus a culpa kifejezést amikor a veteresre hivatkozva az adósi késedelmet vizsgálja (D. 45.1.91.3.). Teljesen mindegy, hogy az adós szándékosan késleltette a teljesítés megtörténtét, avagy pedig csak hanyagul járt el és emiatt késett. De az biztos, hogy ebben az esetben ha szándékosan, ha gondatlanul járt is el, felelőssége megállapítható. (D. 45.1.91.pr.) Ebből következik, hogy a stipulator mind a dolusért, mind a culpa-ért felelős volt, mint ahogy ez Paulus szövegeiből kitűnik.

Nem egészen világos Papinianus stipulatio-ügylete. (D. 46.3.95.1.)

---

tartja mondattani elemzése alapján az idézett textust! Lásd még *Schulz*: Rechtswiss. 254, továbbá *Cannata*: Resp. 70 1. 37. jz. 78.

⁵¹ *Arangio-Ruiz*: Resp. 2135., *Schipani* (Resp. 191. 1. 38. jz.) kimutatja, hogy az "agito" szó használata csak Alfenusnál fordul elő, és ugyancsak egy Alfenus-textusban (9.2.52.2.) a Digestában. Ez elég meggyőző Lübtowval szemben. *Cannata* szerint (Colpa, 290) a szövegben szereplő "culpa" szó nem hanyagságot jelent, hanem egy dolog szerződéses használatának a megszegését. Egyébként *Cannata* (Colps 286. 1. tól) levezeti azt, hogy hogyan lett a demnum iniuria datumból a szerződésben ex locato kereset.

Minden bizonnyal a felek között olyan megállapodás jött létre a rabszolga adására, hogyha és amennyiben a stipulator vétkessége folytán a rabszolga meghal, akkor ex stipulatu lehet perelni. Papinianus megállapítja, hogy a rabszolga "sine culpa debitoris moriatur", így nincs lehetősége ex stipulatu kereset megadására. Viszont az actio dolit meg lehet indítani, ha az ígérő dolozus magatartása kiderül. Papinianus a culpát gondatlanság-értelemben használja.⁵²

Papinianus egy olyan telekstipulatiót mutat be egy másik esetben, ahol újbóli stipulatio történt, de mivel nem mutatható ki az újítási szándék (non animo novandi sacunda stipulatio facta est), ezért a második stipulatio a felek között vitássá vált. Az "animus novandi" feltehetőleg interpolációs beszúrás lehet. Annak ellenére, hogy sine culpa debitoris történt az eljárás a telek második stipulatio idejeki értékét jogosan kéri.

Érdekes esetet tárgyal Paulus a Sabinus-kommentárban

"Si certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim et hi sine culpa promissoris perierint, nihil nobis debetur. (D. 45.1.37.)

Valaki egy meghatározott pénzösszeg adását ígérte, amelyet egy ládában tartottak. A dolog sine culpa promissoris megsemmisült, s így az ígérő nem tartozik.⁵³ A szövegből az ügylet causája nem derül ki: absztrakt stipulatióról van szó. Egy dologra azonban alaposan lehet következtetni, éspedig arra, hogy a stipulációs ügyletnél a felelősséget az ígérteendő culpája, vagy annak hiánya alapján döntötték el. Feltehetőleg a culpát itt is gondatlanság-értelemben használta Paulus. Persze nem kizárt, hogy a dolust is beleértette, de kevésbé valószínű, hogy a pénzzel megtöltött láda szándékos megsemmisítés bárkinek is érdekében állt volna, különösen nem az adósnak.

A kötelmek megszűnésével kapcsolatban hozza elő Pomponius a "sine culpa promissoris"-kifejezést.

"Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur aut civiliter: naturaliter veluti solutione aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desit" (D. 46.3.107.).

A szóbeli kötelmek vagy naturaliter vagy civiliter szűnnek meg. A természetes megszűnési mód a bonae fidei iudiciumnál a teljesítés, míg a formális ügyleteknél, a létrejött ügylet ellenaktusa csak. A stipulatio ügylet sine culpa promissoris⁵⁴ fennforgása esetén az ellenaktussal szűnik meg.

---

⁵² *Cannata* (Colpa. 311) szerint a körülmények döntenek el (tehát maga tényállás elemei), hogy adott esetben a lex Aquilia, avagy pedig ex locato keresettel lehessen perelni. Vö. *De Sarlo*: Alfeno Vano 102, valamint Watson: *Oblig.* 236.

⁵³ *Brósz-Pólay*: Római jog 354. A fogalmára nézve Marcianus nyilatkozik (D. 22.1.32.pr.). Lásd továbbá *Kaser RPR I.*² 515, 620, 658, 664., *Guarino, A.*: *Diritto privato romano*⁵ Napoli, 1976. 900 és k.

⁵⁴ *Cannata*: Colpa 269. Lásd az idézett forrásszöveggel kapcsolatban *Lübtow*: lex Aquilia 79. 1. 236. jz. *Schipani* a következőket mondja ezzel kapcsolatban (Resp. 128) "E qui contenuta una

A bemutatott példákból kitűnően megállapíthatjuk, hogy szinte regulaként szerepel a sine culpa debitoris, vagy a sine culpa stipulatoris, avagy a sine culpa promissoris. Ez a kitétel szinte hasonlóan mondható az exceptio doli, vagy az actio de dolo használatához. Amíg azonban a dolusra vonatkozó záradék már a republikánus kor végén elfogadottá vált, a sine culpa stipulatoris Pomponius idejétől vált gyakorlattá,⁵⁵ s Paphinianus és Paulus igen gyakran alkalmazzák.

Mit kell a sine culpa promissorisra érteni? Elsődlegesen az adós gondatlanságának a hiányát. Lehet, hogy némely szövegnél a culpa kifejezést "vétkesség"-értelemben használta a jogász, s így az magába foglalta a dolust is. Persze a gondatlanságot ekkor is magá bafoglalta. Nekünk a szövegösszefüggések alapján úgy tűnik, hogy inkább csak gondatlanság értelemben használták. Nehezen olvasható ki belőle pozitív ténykedésre utaló kötelezettség, mint ahogy azt Cannata állítja.⁵⁶ A leírt esetek az adós gondatlan magatartására, mégpedig egy mulasztás-értelmű magatartásra utalnak. Természetesen akármelyik nézetet fogadjuk is el, mindenképpen arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a II. század közepétől a stipulatioval létrehozott kötelmeknél egyaránt érvényesült a dolusért és a culpáért való felelősség,⁵⁷ ez pedig azt jelentette, hogy a római hétköznapiok kotidiánus ügyleténél, a stipulationál a felelősséget a dolusszal illetve a culpával mérték. Vagyis a stipulationál mint a régi civiljog formális ügyleténél is létrejött a teljes vétkes felelősség. Ez megfelelt a kor szellemének, a bonae fidei szerződéseknél érvényrejutó felelősségi követelményeknek. Nehezen volna elképzelhető, hogy egy jogrendszeren belül ugyanarra az életviszonyra kétféle, egymással homlokegyenest eltérő szabályozást alakítottak volna ki,

---

netissima regula iuris elaborata dalla giurisprudenza repubblicana: colpa designa la condotta del soggetto che, al di fuori di ipotesi di caso o forza maggiore, non ha osservato l'obligatio al quale era tenuto: oi fonda su questo suo atteggiamento riprovevole la conseguenza, la responsabilità" Vö. még Schipani: 129 1. 5 jz.

⁵⁵ *Cannata* (Colpa. 240. 246) leszögezi, hogy a lex Aquilia szerinti és a szerződéses culpa lényegében a culpa Aquiliana jegyeit foglalta magában (240). Lásd még *Hausmaninger: Lex Aquilia* 25.

⁵⁶ *Cannata* (Colpa. 218) a következőket mondja: "Qui, quello spirito non é adatto, é di casistica che si tratto, a va quindi distinto caso da caso: " hasonlóan vélekedik Lübtow (*Lex Aquilia* 87): "Dabei wird nun kein abstrakten Maßstab aufgestellt, sondern von Fall zu Fall untersucht, ob eine Schuld vorhanden ist oder nicht" Vö. még *Schipani: Resp.* 131, 133, 193 és k.

⁵⁷ *Cicero* a culpa szót nagyon sok esetben használja, részben jogi szövegekben, részben csak erkölcsi megítéléssel. Ezek közül példálódzóan említenénk néhányat. "Quid si creditor est in culpa..." (*Rab. Post.* 3.7.) – "...quae non culpa, sed vi maiore" (*De inv.* 2.33.101) – "...figarius omni culpa vacat". (*Ligar* 2. 4.) – "...mut causa ...aut culpa esto" (*De legibus* 3.4.1.) – "...videt malum nullum esse nisi culpam" (*Tisc.* 3.16.34) – "...culpa in eo est... sed alia casu..." (*Epist.* 7.28.3.) "...omnia culpa contracta sunt..." (*Ad Att.* 11.9.1.) – "...ab sua culpa in alium raus removersie conatur" (*De inv.* 1.11.15.), sőt már a "magna culpa est"-ről beszél (*De nat. deo.* 3. 37. 90.), s lehetne még sorolni a jellemző kifejezéseket. Vö. *Aramio-Ruiz: Resp.* 2. 226.

csupán azért, mert az ügyletet más formában kötötték meg. A dolus kialakulása után röviddel a praetori jog és a jogtudomány létrehozta az exceptio dolit és az actio de dolot. A culpa érvényrejutását a bonae fidei szerződéseknél követni kellett a culpáért való felelősség felvételének a stipulationál is. A sine culpa stipulatoris-elv jelentősége csak az actio de dolo jelentőségével mérhető. Éppen ez mutatja a római jogászok rugalmasságát, a gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodási képességet: a régi stipulatio formát megtartották, de azt az élet szükségleteinek megfelelően új tartalommal töltötték meg. Előbb a dolusért, majd, mintegy 200 évvel később, a culpáért is felelőssé tették az adóst. Így beszélhetünk a forma és a tartalom dialektikus egységéről. Az élet szükségleteinek megfelelően, a régi formát felhasználva a görög filozófia tanítása alapján új tartalommal töltötték meg, pontosan úgy, ahogyan legjobban tudta szolgálni a társadalom igényét.

IMRE MOLNÁR

DER BEGRIFF DER CULPA IN DEM KLASSISCHEN
RÖMISCHEN RECHT MIT BESONDERERER RÜCKSICHT AUF
DEN FALL DER BEI DEN AUßERVERTRÄGLICHEN UND BEI
DEN STRICTI IURIS VERTRÄGEN ENTSTANDENEN SCHÄDEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser beschränkt sich - im Wesen der Darstellung des Fragenkreises auf die Themen des culpa-Begriffs, der culpa Aquiliana, sowie der Durchsetzung der culposen Haftung bei den stricti iuris Verträgen.

Als eine Einführung überblickt er die auf den culpa-Begriff bezügliche sekundäre Literatur. Er bespricht die grundlegenden Theorien, die zeitliche Ausgestaltung des Begriffs, seine Gliederung, sein inhaltliches Wesen. Er zeigt die miteinander gegenüberstehenden Ansichten, mit besonderer Rücksicht auf die Ergebnisse der interpolatio-Forschung. Neben den grundlegenden literarischen Ansichten macht er uns auch auf die Tonunterschiede aufmerksam. Seinem Standpunkt nach gliedert sich die am Ende der Republik erscheinende culpa am Anfang des Kaisertums in verschiedenen Formationen (culpa lata, culpa levis). Die culpa bedeutete immer einen Schuldgrad subjektiven Inhalts.

Die Rechtsgelehrten verstanden darunter immer einen Grad der Unterlassung der Diligenz.

Seinem Standpunkt nach haben die Juristen des klassischen Zeitalters einen Unterschied zwischen Rechtswidrigkeit und Schuld gemacht. Dies wurde durch eine große Anzahl der Rechtsfälle bestätigt, eben im Laufe der Untersuchung der *lex Aquilia*. Solange die *culpa Aquiliana* nicht gegliedert wird, werden bei den Verträgen die verschiedenen Formen der *culpa* ausgestaltet.

Es wird bei den *stricti iuris* Verträgen mit vielen Rechtsquellen bewiesen, daß die Grundlage der Verantwortlichmachung auch hier das schuldige Verhalten ist. D.h. wird die fahrlässige Schadenstiftung in dem Kreis der Haftung eingezogen. Unter den Vertrags-clausulae kommen auch die *sine culpa debitoris*, *sine culpa stipulatoris* vor. Das heißt sind - der *communis opinio* gegenüber - auch bei den Verträgen der *dolus* und die *culpa* die Grundlage, Maße der Haftung.